

РОБСТВОТО В КЛИНОПИСНОТО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО НА ЕШНУНА

ВЛАДИМИР ПОПОВ

Рецензент: проф. *Велизар Велков*

Редактор: доц. д-р *Маргарита Тачева*

Владимир Попов. РАБСТВО В КЛИНОПИСНОМ ЗАКОНОДАТЕЛСТВЕ ЭШНУННЫ

Настоящая работа является первым опытом обобщенного исследования характерных и специфических особенностей рабовладения в Эшнунне на основе найденных клинописных законов. Совершен последовательный анализ параграфов, охватывающих различные стороны рабовладения и рабовладельческих отношений. Цитированные тексты параграфов законов впервые переведены автором на болгарский язык. В заключении выделены специфические особенности рабовладения, которые были объектом внимания древнего законодателя. Они характеризуют, с одной стороны, рабство в Эшнунне, а с другой — ряд особенностей в развитии рабства в Месопотамии конца III и начала II тыс. до н.э.

Vladimir Popov. THE SLAVERY IN THE CUNEIFORM LEGISLATION OF ESHNUNNA

The present report is put forward as a first attempt for a generalized study of the characteristic and specific features of the slave system of Eshnunna on the base of the discovered cuneiform laws. A successive analysis is made of those paragraphs which treat different aspects of the slave system and the slave relations. The cited texts are translated for the first time into Bulgarian by the author. In conclusion it is put a special stress on these specific aspects of the slave system, which the ancient legislator paid his attention to. Just these very aspects of the slave system characterize concretely both the slavery in Eshnunna and the lot of peculiarities in the development of the slavery in Mesopotamia at the end of the IIIrd and the beginning of the IInd Millenium B.C.

Ешнуна е един от най-старите градове в Месопотамия. Разположен бил в средната част на Двуречието, в северните райони на областта Акад. Споменаван е многократно в писмените източници от различни епохи, включително и под името Ашнунака. В резултат на няколко миграционни вълни още към средата на III хилядолетие пр. н. е. Ешнуна и всички акадски градове били заселени трайно с ранносемитско население.

През втората половина на III хилядолетие започнало обособяването на Ешнуна като град-държава от патесиатен тип в резултат от утвърждаването и налагането на тази форма на общественно-икономически и държавен живот в

цяла Месопотамия. По време на издигането на „Държавата на Третата династия на град Ур“ (2117—2007 г. пр. н. е.) и разширяването на нейната хегемония в Южна и Средна Месопотамия Ешнуна попаднал за известно време под шумерско влияние. След западане на шумерската политическа мощ градът отново се издигнал и играл значителна роля в политическия живот на Акад. Издигащото се в началото на II хилядолетие пр. н. е. Старовавилонско царство срещнало сериозен противник в лицето на Ешнуна. Старовавилонската държава успяла да наложи властта си над Ешнуна едва по времето на Хамурапи (1792—1750 г. пр. н. е.), и то с помощта на сложни дипломатични отношения, чрез осигуряване за съюзник на силната по онова време държава Мари, разположена по средното течение на р. Ефрат.

Археологически Ешнуна е разкопан и проучен сравнително добре. При разкопките са намерени много писмени източници и различни произведения на изкуството и на материалната култура. Запазени са останки от голям и богат за времето си дворец, както и останки от много храмове. По време на шумерското владичество в Ешнуна дори бил построен храм в чест на царя на Ур Гимилсин от управника на Ешнуна Итурия, който посочва в посветителен текст, че бил „слуга на Гимилсин“.

Писмените източници от Ешнуна имат важно културно-историческо значение. С тяхна помощ в науката са изяснени много въпроси на месопотамската хронология. Някои източници разкриват съществуването на тесни връзки между Ешнуна и градовете от Елам в югозападната част на Иранското плато. Текстовете и другите археологически материали дават основание на някои учени да приемат съществуването на културни и търговски връзки на Ешнуна с много от земите на изток от Месопотамия, включително и с древна Индия.

Обществено-икономическото развитие на Ешнуна от втората половина на III и началото на II хилядолетие пр. н. е. било резултат от цялостното тогавашно развитие на Месопотамия и трудно могат да се открият съществени различия и особености.

Законите на Ешнуна са открити в Тел Хармал, на юг от Багдат, на територията на древния Шадупум—град, представляващ съставна част от патесиата Ешнуна. Намерени са две копия през 1935—1937 и през 1947 г., написани на акадски език в местен диалект. Между тях съществува известна разлика по отношение на ортографията и езика и от юридическа гледна точка¹. За разлика от кодекса на Хамурапи, известен от официалния екземпляр на базалтова колона, плочките от Тел Хармал се приемат като частни копия, значително по-късни от официалното издание². А. Гьотце предполага, че законите са издадени по времето на Билалама³, когато след падането на Третата династия на Ур започнало политическото издигане на Ешнуна⁴. Това мнение се приема от почти всички изследователи, като само Е. Шлештер⁵ има известни колебания. Първото издание на текста е направено от А. Гьотце⁶ през 1948 г. На същия автор принадлежат и някои по-късни

¹ Szlechter, E. Les anciennes codifications en Mésopotamie. RIDA, 4, 1957, 76.

² Boyer, G. рец. на Szlechter, E. Les lois d'Eshnunna. Transcription, traduction et commentaire. Paris, 1954, RHDfE, 4 série, 1955, 121—125; = Mélanges d'histoire du droit oriental, II. Paris, 1965, 244.

³ Точното време на управлението на Билалама не е установено. По средната хронология то се отнася обикновено към края на XX и началото на XIX в. пр. н. е.

⁴ Goetze, A. The laws of Eshnunna, discovered at Tell Harmal, Sumer 4, 1848, 63—102.

⁵ Szlechter, E. Цит. съч., 5—12.

⁶ Goetze, A. Цит. съч.

преводи⁷. Законите са претърпели и няколко други издания⁸, а литературата за тях е твърде обширна.⁹

И в двете копия текстът е непълен. Четат се само прологът и 60 параграфа в запазената част на плочката, но големината на липсващата част не може да се установи. При това не е известно дали текстът продължава и на втора плочка, както в много други случаи. Законите засягат правната регламентация на различни страни от обществено-икономическите отношения¹⁰. Както и при другите древноизточни закони, като основа на наказателното право се приемат т. нар. юридически композиции. В някои случаи различията в правната материя между двата текста А (IM 51059) и В (IM 52614) са твърде значителни. Те се датират от различно време и несъмнено отразяват измененията в правните норми, наложени в резултат от практическите нужди, постоянната употреба и преписите им без намеса на законодателя чрез евентуални нови редакции.

Законите не са разглеждани като източник на робовладението и робовладелските отношения в Ешнуна. Отделни въпроси са засягати в работите на някои изследователи и те са посочени по-долу. Настоящото изложение е пръв опит за обобщено изучаване на характерните особености в робовладението на основата на законите.

⁷ Goetze, A. The laws of Eshnunna, ASSOR, 31, 1956 (пец. от Morgan, W. L. Biblica, 38, 216—221); Klima, J. BiOr, 14, 1957, 161—171; Petschow, H. ZA, 54, 1961, 264—273; Petschow, H. The laws of Eshnunna, ANET, 161—163; The Akkadian Law Code from Tell Harmel, JCS, 2, 1948, 72, pl. I—IV.

⁸ Miles, J., O. R. Gurney. The laws of Eshnunna, Symb. Hrozny II, Ar. Or., 17, 1949, 174—188; Законы Билаламы, царя Ешнуны, ЗВАН I, 213—219; Korosec, V. Zakonik mesta Eshnunne in Lipit Istarjev Zakonik, Slovenska akkademija znanosti in umetnosti, Razprave, II. Ljubljana, 1953; Szlechter, E. Цит. съч.; Липин, Л. А. Законы из Ешнуны, ХИДВ, 190—194; Haase, R. Die Keilschriftlichen Rechtssammlungen in Deutscher Übersetzung. Wiesbaden, 1963, 9—16; Yaron, R. The Laws of Eshnunna. Jerusalem, 1969; рецензии: Haase, R. BiOr, 26, 1969, 354; Haase, R. Orientalia, 39, 1970, 191—192; Wiseman, D. J. BSOAS, 33, 1970, 384—385; Szlechter, E. RA, 64, 1970, 92—93; Cardascia, G. RHDfE, 47, 1969, 474—478. Законите са преведени и на арабски език от Taha Baqir. Sumer, 4, 1948, 153—173; на холандски от de Liagre Böhl F. M. Th. Het Akkadisch wetboek van Bilalama, konig von Eshnunna, JEOL, 11, 1949—1950, 95—105; на фински от Salonen, A. Teologisk Tidskrift, 55, 1950, 297—311, които преводи не са ми достъпни. Текст в транскрипция и фотокопия вж. у Pohl, A. Neue Ausgrabungen in Iraq (Die Gesetze von Eshnunna) Orientalia, 18, 1949, 124—130, tabl. X—XX.

⁹ Вж. Klima, J. Au sujet de nouveaux textes juridiques de l'époque préhammurapienne (Le recueil juridique d'Eshnunna). Ar. Or., 16, 1948, 326—333; Klima, J. New Discoveries of legal Documents from pre-Hammurapien Time. Ar. Or., 19, 1951, 37—59; San Nicolo, M. Rechtsgeschichtliches Zum Gesetz des Bilalama von Eshnunna. Orientalia, 18, 1949, 258—262; von Soden, W. Kleine Beiträge zum Verständnis der Gesetze Hammurabis und Bilalamas (= Symb. Hrozny II), Ar. Or., 17, 1949, 359—373; Koschaker, P. Zur Interpretation des Art. 59 des Codex Bilalamas, JCS, 5, 1951, 104—122; Szlechter, E. Nouveaux textes législatifs babyloniens (Code de Lipit-Ishtar). Jura (Napoli), 3, 1952, 244—249; Korosec, V. Das Gesetzbuch der Stadt Eshnunna und das Gesetzbuch von Lipit-Ishtar. Einige juristische Bemerkungen. — Jura, 5, 1954, 366—372; Rabinowitz, J. J. Section 15—16 of the Laws of Eshnunna and Section 7 of the Code of Hammurabi, BiOr, 16, 1959, 97; Yaron, R. Forms in the Laws of Eshnunna. RIDA, 9, 1962, 137—153; Bottéro, J. Antiquités assyrio-babyloniennes (traduction et discussion de Code d'Eshnunna; discussion du Ludlul bel nemeqi). Annuaire 1965—1966, Ecole Pratique des Hautes Etudes, IV-ème section, sciences historiques et philologiques. Paris, 1965, 89—101; Kunderewicz, C. Zbiór praw z Eshnunni. Czasopismo Prawno-Historyczne. Institut Historii Polskiej Akademii Nauk. Zakład Historii Państwa i Prawa. Warszawa, 18, 1966, 9—29, и др.

¹⁰ Petschow, H. Zur „Systematik“ in der Gesetzen von Eshnunna, Symbolae Martino David. Leiden, 1960, 129—143.

„Тамкар и шинкара не трябва да приемат от ръцете на роб или робиня сребро, ечемик¹¹, зърно¹² или масло на по-ниска стойност.“¹³

Параграфът регулира частноправни отношения с икономически характер между свободни лица и роби, известни с терминологичното определение *qiptum*. Текстът забранява вземането на различно имущество, депозирано от роб, на по-ниска стойност или временно. Но според някои автори членове 15 и 16 от законите на Ешнуна забраняват въобще сключването на юридически актове между *mār awilim la zizi* и роб, за да се избегнат злоупотребите в ущърб на главата на семейството¹⁴. Преводът на края на текста е несигурен, поради което не е ясно точно при какви условия се забранява приемането на депозирано от роби имущество.

„Тамкар“ и „шинкара“ (с детерминатив за женски род) се явяват в случая не толкова представители на свободното население, колкото лица, занимаващи се с лихварство и кредитно-парични операции¹⁵. Именно поради тази причина не е спомената категорията *awêlum*, която се отнася за основната маса от свободното население. Ето защо ни се струва неубедително твърдението на Е. Шлештер, че „тази забрана не включва по необходимост, че всеки друг *авелум* е можел с валидност да формира такива условия“¹⁶. По друг повод същият автор пише, че в този текст не е отбелязано дали и други лица могат да сключват валидни договори за заеми или продажби с роби¹⁷.

В разглеждания текст не става въпрос за регламентирано право на тези лица да извършват финансови и търговски дейности, невъзможни за останалото население. Това предполага, че споменатите частноправни отношения имали по-широк характер в сферата на взаимоотношенията между свободни и роби.

Разглеждайки този параграф, Е. Шлештер пише също, че изглежда малко вероятно, забранявайки единствено продажбата и заема, законодателят да е признал валидността на другите договори, сключени с роби¹⁸. Авторът проявява колебливост в тезата си и прави извод, че забраната не може да се интерпретира като подразбиращо се разрешение да се извършват други юридически актове¹⁹, с което не можем да се съгласим, тъй като противоречи и на този текст, и на практиката, отразена в цялото клинописно законодателство.

Като рецензент на Е. Шлештер Ж. Бойер стига до извода, че той интерпретира в екстензивно значение членове 15 и 16 от законите, отбелязвайки, че е забранено да се контактува с роб. Ако е било така, общата юридическа невъзможност, произтичаща от това положение (според Ж. Бойер), би направила по-суров робския статут в Ешнуна, отколкото в

¹¹ Преводът е несигурен. Възможно е и „зърно“.

¹² Възможно е и „плат“.

¹³ Цитираните текстове са преведени от автора за първи път на български език.

¹⁴ Вж. Boyer, G. Les articles 7 et 12 du Code de Hammurabi, Conférences faites à l'Institut de Droit Romain en 1947. Mélanges d'histoire du droit oriental, II. Paris, 1965, p. 28; Szlechter, E. L'interprétation des lois babyloniennes. RIDA, 17, 99—100.

¹⁵ За тамкара и неговата дейност има обширна литература. Вж. Fich T. The DAM—QAR (Trader ?) in Ancient Mesopotamia. Bulletin of the John Rylands Library, 12, N 1. London, 1938. 160—174.

¹⁶ Szlechter, E. Цит. съч., с. 99.

¹⁷ Пак там, с. 39.

¹⁸ Пак там.

¹⁹ Пак там.

останалата част на древния Изток²⁰. Така авторът определено признава наличието на правна способност на роба да извършва търговски и други действия в Ешнуна и в останалите страни на древния Изток.

По-умерено мнение по този въпрос изказва В. Корошец, който приема, че се срещат някои предписания, стареещи се да ограничат роба в разпорежданията му с някои имущества, като посочва за пример споменатите забрани в параграф 15 и други²¹. Без да коментира и обяснява подробно този въпрос, Х. Печов се задоволява да отбележи само наличието на наложената от закона забрана²².

В литературата се срещат и мнения, според които юридическият режим, на който са били подложени робите, имал твърде меки черти в ранните епохи от историята на древния Изток в сравнение с епохата на Хамурапи. Робът е можел да подава молба като тъжител срещу свободен човек и имал право на известна собственост²³.

Независимо че текстът на параграфа представлява забрана при определени (както бе посочено — неясни) обстоятелства, той може да се тълкува като свидетелство за наличието на такива частноправни икономически отношения между споменатите категории лица и робите. Този извод се определя от възможността, че робът е в състояние да предложи в залог сребро, зърнени храни и други стопански продукти. Ето защо трудно могат да бъдат приети някои твърдения, че робът е недееспособен и неспособен като животно²⁴, тъй като текстът дава основания за други изводи. Като се изключи обстоятелството, че забраната важи при известни условия, фактът, че робите предлагат това имущество, означава, че имат право да го притежават и възможност да се разпореждат индивидуално с него, т. е. те са имуществено правоспособни. Този въпрос по същество не е коментиран в литературата, засягаща епохата, и обикновено е отбелязван като факт, отразяващ нормално явление²⁵. В редки случаи някои автори са изказвали мнения, че робът притежава имущество²⁶ и е обект на правосъдие²⁷. А. Ван Прааг дори твърди, че робите не само имали имущество, но и се разпореждали за него след смъртта си²⁸, което едва ли е валидно за всички роби и във всички случаи. Освен това в източниците са засвидетелствувани твърде много мерки, отнасящи се до юридически актове, извършвани от роби²⁹.

Забраната да не се приема в залог имущество от ръцете на робите не означава, че те се лишават от това имущество. Съвсем очевидно е, че те го

²⁰ Boyer, G. Рец. на Szlechter, E. Les lois d'Eshnunna. Transcription, traduction et commentaire. Paris, 1954, RHDfE, 4 série, 1955, 121—125; = Mélanges d'histoire du droit oriental, II. Paris, 1965, 244.

²¹ Korosec, V. Le Code de Hammurabi et les droits antérieurs. RIDA, 8, 1961, 21.

²² Petschow, H. Цит. съч., с. 135.

²³ Falkenstein, A. DNS, I, 151; Golgher, I. La Structure économique et sociale de Sumer présargonique, I—II. Paris, 1959.

²⁴ Дьянков, И. М. ЗВАН I, 272.

²⁵ Вж. San Nicolo, M. Цит. съч., с. 259.

²⁶ Вж. Cardascia, G. Droit cunéiformes, Droit Egyptien, Droit, Hébraïque (= Histoire des institutions . . .). Paris, 1956, p. 53; за нововавилонската епоха вж. Kohler, J., F. E. Peiser. Aus dem babylonischen Rechtsleben. Leipzig, 1890, passim.

²⁷ Pélagaud, J. Sá-tilla. Textes juridiques de la seconde dynastie d'Our. Babylonica, 3, 1909, 81—132; Saaristo, A. New Kirkuk documents relating to slaves. StOr., V, 3, 1934, 78 sq.

²⁸ Van Praag, A. Droit matrimonial assyro-babylonien. Amsterdam, 1945, p. 25.

²⁹ Вж. Klima, J. Studi Arancio Ruiz, 4, 1952, 225—240 (n. v.): Szlechter, E. Цит. съч., с. 39. Авторът изпада в противоречие.

притежават и при определени обстоятелства изпитват нужда да го използват в сферата на стоково-паричните отношения за решаване на свои лични проблеми. Тези проблеми могат да се разглеждат като имащи стопански характер, тъй като именно на тази основа се прибягва най-често до „помощта“ на лихваря.

Смисълът на текста може да се тълкува и като свидетелство, което не посочва категорично дали робът е собственик на това имущество, или го владее в дадена форма с определен, но не посочен характер. Забраната дава сериозни основания да се мисли, че робът се ограничава, т. е. не му се позволява да извършва действия с имуществото, което е в негово разположение, тъй като това би засегнало интересите на действителния собственик на това имущество и на роба. При такава интерпретация собственикът на имуществото на роба (отделно лице или институция) остава неизвестен.

Тълкуването на тезата, че залагането на имуществото се забранява само при по-ниска стойност или временно, води до извода, че при други случаи забраната не съществува. Може да се предположи, че с тази практика се цели укрепването на робските стопанства с оглед интересите на царска или храмова институция, която е оземлила робите и е организираща стопанствата им. Подобна практика е налице в Месопотамия в края на III и началото на II хилядолетие пр. н. е. и се свързва с намаляване на средствата за надзор и издръжка на робите чрез създаване на условия за лична заинтересованост на производителя-роб. При подобни случаи формите на икономическа и извъникономическа принуда тясно се преплитат, което несъмнено се отразява на статута на тези производители, определени терминологически като роби, но различаващи се от действителните роби в частните стопанства по ред особености.

Така или иначе, текстът показва, че имуществото на робите идва от стопанства, в които сами работят и ползват продукцията за себе си.

§ 16

„На син на човек, не получил наследство, или на роб не трябва да се дават заеми.“

Параграфът регулира някои страни от лихварските отношения. Текстът не разрешава отпускането на заеми на син на човек (*mâr awelîm*) и на роб. Според М. Сан Николо не е ясно дали параграф 16 се отнася към параграф 107 от законите на Хамурапи, или става въпрос за т. нар. забрана *qiptu*—*Darlehen*, засягаща братята на наследника и робите по отношение на тяхната имуществена правоспособност³⁰. Срещат се и мнения, че параграфи 15 и 16 от законите на Ешнуна се отнасят към същата правна материя, която е разглеждана в параграф 7 от законите на Хамурапи и забраняват сключването на юридически актове с лица от типа *mâr awelîm la zizi* (т. е. син на авелум) и роб, за да се избегнат злоупотребите в ущърб на главата на семейството³¹. Независимо от това този текст винаги е бил разглеждан успоредно с параграф 15 и посочените по-горе мнения в научната литература се отнасят в еднаква степен и за него³².

Забраната означава, че все пак се прибягва до тази практика, т. е. при определени условия робите се принуждават да търсят заеми. Именно

³⁰ San Nocolo, M. Цит. съч., с. 259; Szlechter, E. L'interprétation. . . , p. 99.

³¹ Boyer, G. Les articles 7 et 12 . . . , p. 28. Същото мнение приема и Szlechter, E. Цит. съч., с. 99.

³² Вж. бележките към § 15.

наличието на подобно явление е накарало законодателят да наложи своите съображения и да ограничи действията си в тази насока.

Разглеждан в сферата на отношения, при които робът е собственост, лишен от права и от лична стопанска самостоятелност, параграфът би бил безсмислен, следователно прибягването до заеми е свързано с наличието на индивидуални потребности. Трябва да се постави ударение на самостоятелната стопанска дейност като главно определящо условие за взаимоотношения на парична основа с лихварите. Така параграфът дава основание за интерпретация на роба като имуществено правоспособно лице. В този смисъл тезата, че робът е недееспособен и неправоспособен като животните, е трудно приемлива — тя противоречи не само на този текст, но и на много други сведения от законите³³.

Прибягването до заеми за други, нестопански нужди, очевидно не увреждало интересите на собственика на роба. При все това основната идея на законодателя остава неясна и твърде спорна. Робът може да се освободи със заем, но това очевидно не е в ущърб на интересите на собственика му само ако се приеме условието, че последният определя цената на откупа. При наличието на известна регламентация на цените на робите, каквито примери има с ценови тарифи в останалите законодателни паметници (а може би и в самите закони на Ешнуна) и като се има предвид, че текстът не е пълен, цената на откупа е трябвало да покрива приетите норми. Промяната на цените на робите в различните периоди от време по силата на закона за стойността като стихийен регулатор накарвала интересите на собственика в случай, когато при спадане на цените робите могли да прибягват до заеми за откупване и освобождаване.

Използването на заеми от роба могло да доведе понякога и до укрепване на индивидуалното му стопанство. В такива случаи той можел да увеличи собственото си имущество, което несъмнено би довело до промяна по различни пътища и на робския му статут.

Не е изключено забраната на робите да сключват заеми да има и обществено-морален характер. С това се оказвало въздействие с оглед засилването на обществените различия между робите и свободното население. Тези различия не били все още на нужното в обществен смисъл ниво поради липсата на конкретни правни норми и поради традициите, свързани с неразвитостта на ранноробовладелските отношения. Робът като член на семейството на робовладелеца или в пределите на царското и храмовото робовладение все още не се отличавал съществено от нисшите слоеве на населението, което наложило търсенето на различни форми за премахването на това положение.

Особено внимание предизвиква и обстоятелството, че параграф 16 от законите на Ешнуна забранява сключването на договор (както е в текста от типа *qirtum*) едновременно за т. нар. син на човек (*mār awelīm*) и за роб (*wardum*). При това положение лицата от двете категории са поставени на равна правна основа към забраната и ограничаването на частноправните им отношения. По този повод Е. Шлештер отбелязва, че *mār awelīm* се явява само сполетян от неспособност, аналогична с тази на роба³⁴.

Очевидно е, че всъщност статутът на роба в този смисъл не се отличавал съществено от статута на лица от категория, която не може да се разглежда като робска. Тези сходни положения могат да се обяснят единствено с

³³ Вж. Дьяконов, И. М. ЗВАХ I, 272, който разглежда роба като недееспособен и неправоспособен по подобие на животно.

³⁴ Вж. Szelechter, Е. Цит. съч., с. 97.

нормите на домашното робство. Така робът по статут по-скоро наподобява, отколкото се отличава от членовете на семейството с изключение на техния глава, който е носител на друг комплекс от права.

§ 22

„Ако човек няма към друг човек никакъв иск и при все това е взел в залог робиня на този човек, владелецът на робинята може да произнесе клетва пред бога: „Ти нямаш нищо (т. е. кредит) към мен“ и той е длъжен да отмери сребро за пълно възмездие на робинята.“

Парично-лихварските отношения в древна Месопотамия изисквали при сключването на заеми искащият да връчва на кредитора съответен залог. Много често длъжникът давал като залог членове на семейството си или свои роби, а понякога гарантирал дълга си и с личната си свобода. Според някои автори тази практика била необходима, за да може кредиторът да събере реколтата и да използва труда на роба или заложения член от семейството. В много договори страните декларират, че залогът е връчен на кредитора³⁵.

Параграф 22 регулира т. нар. кабални отношения в сферата на лихварството. От текста се вижда, че като залог и гаранция за имуществено задължение служи робинята — тя се разглежда в случая като обект със стойностно изражение на материална основа. Параграфът е насочен конкретно срещу извършваните произволи в тази насока и отразява ясно практическите взаимоотношения в сферата на лихварството. Ако условието „човек няма към друг човек никакъв иск“ не съществува, разглежданите положения до задържането и присвояването на робинята имат пълна валидност.

При имуществени задължения робинята не представлява само договорен залог-гаранция за евентуално възмездие или обезпечение чрез определената ѝ стойност на поетия дълг след невъзможността той да бъде върнат в съответния срок. Заложената робиня била на разположение на лихваря от момента на поемането на дълга от длъжника. Така дългът бил гарантиран със заложената робиня, а лихварят-кредитор имал възможност да експлоатира заложеното лице, като полученият принадлеен продукт невинаги е свързан с погасяването на поетия дълг.

При насилие и произволи от страна на лихваря робовладелецът трябвало да бъде възмезден за робинята си. Текстът дава основание да се приеме, че робинята се връщала на законния си собственик. Както се посочва в текста, отмереното сребро представлява „пълно възмездие“ за задържаната робиня, т. е. за нейната експлоатация. Така лихварят връща принадлежния продукт, получен от експлоатацията на робинята, с което законният собственик получава възмездие за времето, през което е бил лишен от възможността сам да експлоатира робинята като нейн собственик.

§ 23

„Ако човек няма към друг човек никакъв иск и при все това е взел в залог робиня на този човек, задържал я като залог в своя дом и след това е причинил нейната смърт, той трябва да възмезди владетеля на робинята с две робини.“

³⁵ Cuq Ed. Etudes sur le Droit Babylonien, les Lois assyriennes et les lois Hittites. Paris, 1929, p. 332.

Параграф 23 представлява естествено продължение на разглежданата в предния текст правна материя. Той потвърждава сведенията, че робинята служи като предмет на взаимоотношения при лихварството и се използва като залог за имуществено задължение в качеството си на обект с материална стойност. Анализът на текста разкрива отношението към заложените робини и тяхното положение по време на престоя у кредитора. Уточняването на подробностите в тази насока само чрез този текст е невъзможно, но много показателен е изразът „причини нейната смърт“. Той показва красноречиво безогледната експлоатация при тежки условия на заложените роби, продиктувана от стремежа да се извлече за определеното време на залога максимална печалба за сметка на чужди роби. Естествено подобно е положението и с „неоснователно“ заграбените роби.

Смъртта на заложената робиня се приема от законодателя като имуществена щета, причинена умишлено от действията на лихваря-кредитор, поради което се възмездява с две робини. Компенсацията за мъртва робиня с две нови отразява разглеждането на робите в правен и в обществен смисъл не като физически лица, а като имущество с материална стойност. Именно на тази основа е възможно възмездие, което не е еквивалентно, а удвоено и се изплаща на действителния собственик на починалата робиня. Подобен възглед за компенсации, превишаващи имуществените щети, съществува в правните норми на древния Изток и е отразено и в други законодателни паметници³⁶.

Удвоеното възмездие се свързва и с друга интерпретация. Внимание заслужава тезата, че двете робини са форма на изплащане както на стойността на мъртвата, така и на нейния труд, извършен в дома на кредитора, докато е била задържана насилствено, т. е. извършва се и връщане на принадлежащия продукт, извлечен от робинята. Предвиденото наказание могло да има и превантивен характер с оглед намаляването на подобни произволи в практиката, което гарантирало интересите на действителните собственици.

§ 24

„Ако няма към него никакъв иск и при все това е взел в залог жена на мушкенум или син на мушкенум, задържал е залога в своя дом и след това е причинил неговата смърт, това е углавно дело и приелият залога трябва да умре.“

Параграфът представлява продължение на предишните два и третира едни и същи проблеми при кабалните отношения. Текстът разкрива практика при наличие на задължения кредитор да взема в кабала член от семейството на длъжника-мушкенум. Очевидно тази постановка е била валидна не само за категорията мушкенум, но и за всички други лица от свободното население. В случая като залог за задължението служат съпругата или синът на длъжника. Без да има статут на роб, лицето е заложено като материална гаранция на базата на определена стойност, покриваща размера на дълга.

Всичко това показва, че не само робите, но и заложените свободни лица оставали при кредитора до изплащането на дълга. При тези задължения както робът, така и свободният човек не представляват само договорен залог с определена стойност за гарантиране на дълга и евентуалното му възмездие след невъзможността да бъде върнат в съответния срок. Заложените роби и свободни хора оставали на разположение на лихваря-кредитор и извършвали различни трудови дейности в негова полза от момента на поемането на дълга до изплащането му.

³⁶ Така е в много параграфи от законите на Хамурапи.

Фактът, че робите и заложените свободни лица понякога умирали по вина на кредитора показва, че през цялото време на залога са били подлагани на жестока експлоатация. Параграфи 23 и 24 сочат, че смъртта на заложниците е свързана пряко с отношението на кредитора към тях, т. е. както се казва в текста; той е причинил тяхната смърт. Това явление показва, че лихварят-кредитор практически не е правил разлика между заложен роб и свободно лице и че всички заложени за дългове хора са в равностойно положение — със статут на временно използвани роби. По този начин до връщането на дълга и заложеният свободен човек бил в действително робско положение, макар и с временно установен срок, съобразно с договореното време на дълга. Този заложник по нищо не се отличавал от останалите роби освен с възможността след изплащането на дълга от неговите близки да възстанови предишното си положение. Както показват частноправните документи и специално договорите, тази възможност не била реална и практически била неизпълнима, като при невъзможност да се върне дълга кредиторът не само не бил длъжен да върне заложника, но го запазвал като роб за себе си или го продавал срещу сребро.

Очевидно по този начин дългът и лихвите, поети от длъжника, са били не само гарантирани, но е извлечана и значителна печалба. Тази система била широко практикувана, но в правен смисъл не била развита докрай, тъй като останала свързана по-скоро с обичайните правни традиции, които показват различни отклонения. Както бе посочено вече, макар и в положение на роб, заложеният свободен човек запазвал възможността да бъде третиран по различен начин от роба. Ето защо за убийството му или, както се казва в текста, за причиняване на смъртта му в резултат на условията, в които е поставен, и отношението към него параграф 24 не предвижда задължение към виновния за имуществена или материална компенсация, както с робите по силата на предишните параграфи. Разликата между заложения роб и свободния човек като обект на право определя и постановката, че за причиняване на смъртта му следва възбуждане на дело от угавен характер. Това означава, че виновният кредитор се разглежда като убиец на свободен човек за разлика от посочените по-горе постановки в параграф 23 за убийство на роб, когато се изисква само имуществена компенсация.

Както и в предишните случаи, параграф 24 отразява произволи в системата на лихварството, когато неоснователно се вземат в залог членове на семействата на някои общинници и лица от категорията мушкенум или задържането им и след връщане на дълга. Все пак параграфът разкрива ясно редица страни от т. нар. кабални отношения. Той показва и практикуването на една система — в много стопанства по различни пътища и чрез различни средства се осигурявала безплатна работна сила, експлоатирана на робска основа.

§ 29

„Ако човек е заловен по време на настъпателен поход (т. е. при военни действия — б. а.) или отстъпление, или е бил пленен от насилници и е проживял в друга страна. . . дни, а друг човек е взел неговата съпруга за жена и тя му е родила син, когато той се върне може да вземе своята съпруга.“

Параграфът отразява практиката на отвлечане на свободни хора чрез военнопленничество или други форми на насилие. По същество текстът възстановява статута и правата на тези лица след връщането им. По такъв

начин са налице условия за различно правно отношение към пленниците в качеството им на обект на право.

Отвлечените или пленените лица са живели в „друга страна“, т.е. при похитителите. По силата на действащите в древния Изток обичаи и закони те се превръщат в доживотни роби. Отвличането на хора е бил най-широко разпространен начин за снабдяване с роби и едва ли се е извършвало по други причини. Отвлечените пленници са били разглеждани като невъзвръщаеми, което давало основание и законни възможности на съпругите им да сключват втори брак.

Така се разкриват два източника за снабдяване с роби — чрез война или отвличане чрез насилие в невоенна обстановка. Действията в този смисъл се осъществявали между страни, които не са в сферата на един и същ правен ред, тъй като в противен случай както войната, така и отвличането са невъзможни, предвид гаранциите по отношение на местните граждани (колкото и малки да са те) от страна на законите.

Връщането на пленници, попаднали в робство, било свързано изключително с бягства. Макар и с робски статут, в страната, където са отвлечени, те запазвали пълния комплекс граждански права в страната, в която са живели. При завръщане те възстановявали правата си, включително и правото над съпругите, сключили повторен брак. По такъв начин робският статут, наложен насилствено в чужда страна (чрез плен или отвличане), не бил валиден в страната, където били жители тези лица, за разлика от робския статут, наложен през кабалата и валиден предимно за бившите местни граждани. Друга допустима възможност за освобождаване и връщане е откупването чрез набавяне на необходимите за целта средства по различен път. Макар и рядко срещани, тези възможности били реални и се практикували навсякъде в Месопотамия.

§ 31

„Ако човек дефлорира робиня на друг човек, той трябва да претегли 1/3 мина сребро и робинята принадлежи само на своя господар.“

Параграф 31 засяга отношенията между свободните хора при напасане на щети върху роби. Той е спирал неколккратно вниманието на различни изследователи. Така например А. Гьотце и Х. Печов смятат, че параграфът се отнася към семейните отношения и правните постановки са в този смисъл³⁷. Коментирайки този текст успоредно с параграф 49, Х. Печов пише, че в него става въпрос за умишлена, евентуално насилствена намеса на виновника в сферата на владенето на собствеността чрез дефлорирането на чуждата робиня³⁸. По-ясна е концепцията на Е. Шлештер, според който робът бил наследствено имущество, принадлежащо на господаря, и всички посегателства срещу него се разглеждат като акт срещу имущество, принадлежащо на авелум, т.е. на човека-гражданин. В този смисъл изплащаната сума представлява обезщетение, като робинята продължава да принадлежи на господаря си³⁹.

Интерес представлява и практическата квалификация на робинята, която е обект на внимание на законодателя в разглеждания случай. По този повод А. Гьотце изказва няколко предположения, приети и от Х. Печов, според

³⁷ Goetze, A. The Laws . . . , AASOR, 31. New Haven, 1956, passim; Petschow, H. рец. на Goetze, A. ZA, 54, 1961, 264—273; Petschow, H. Zur „Systematik“ . . . , S. 138.

³⁸ Petschow, H. рец. на Goetze, A., S. 270.

³⁹ Szlechter, E. Les lois . . . , p. 117.

които робинята в случая може да се разглежда като конкубинка (т. е. съпруга от втори ранг или жена за съжителство при практикуваната полигамия — б. а.), като евентуално предназначена за тази цел или като предназначена за омъжване за друго лице⁴⁰. Трудно е да се посочи точно за коя категория става въпрос, но предположенията на автора покриват възможния статут на жената-робиня в семейството и могат да се приемат като правдоподобни.

Дефлорирането на робиня от свободен човек представлявало правно нарушение, наказвано според постановката в този параграф с парично заплащане в размер от 1/3 мина сребро. Материално-паричните компенсации, възмездия и различни други плащания при извършване на правни нарушения са най-ярко изразени предимно в областта на имуществените престъпления. Не само в законите на Ешнуна, но и в другите законодателни паметници при нарушения от подобно естество се определят най-често друг тип наказания. Подобно е положението например с разпорежданията на параграфи 192—197, 200 и др. от законите на Хамурапи.

Текстът на параграф 31 представлява интерес за робовладението в Ешнуна в няколко насоки. Възможността свободен човек да дефлорира робиня на друг човек без някой да му попречи показва, че е налице значителна индивидуална свобода на робинята и че има възможност лица, които нямат практическо отношение към дома, в който живее робинята, да влизат в контакт с нея. Независимо дали дефлорирането е извършено със съгласието на робинята или при други обстоятелства, цялото действие е възможно само когато робинята не е под контрол на апарата за надзор, съставен в пределите на индивидуалното робовладение най-често от самия господар, членовете на неговото семейство или в някои случаи и от специално занимаващи се с това хора. Липсата на такъв надзор говори за наличието на относително голяма свобода в производствено или непроизводствено време, която може да бъде резултат както от характера на взаимоотношенията роб—господар, така и от невъзможността да се осъществява ефективен контрол над робите. Наред с това трябва да се има предвид, че в древна Месопотамия много често се извършвало и насилие върху робини, включително и в чужди домакинства⁴¹.

На второ място, внимание заслужава възможността при индивидуалното робовладение робините да общуват със свободни хора. Разсъжденията в този смисъл се определят от последната фраза на текста, където се посочва, че робинята принадлежи само на своя господар.

Анализът на целия текст дава основание да се приеме, че дефлорирането на робинята представлява опит на свободен човек да вземе тази робиня за съпруга. По силата на действащата практика и семейното право за всяка невеста се плаща брачен откуп, т. е. тя се купува по своеобразен начин. От друга страна, частноправните документи показват непрекъснато случаи на покупко-продажби на робини, използвани като съпруги от различен ранг. Ето защо законът гарантирал интересите на робовладелеца в подобни случаи.

Плащането на сумата 1/3 мина сребро се явява парично възмездие в полза на господаря заради извършения акт над робинята. То има за цел да компенсира робовладелеца за евентуално по-ниската продажна цена на робинята за съпруга като последица от създалата се ситуация⁴².

⁴⁰ Goetze, A. The Laws . . . , AASOR, 31, p.89; Petschow, H. Zur „Systematik“ . . . , S. 138.

⁴¹ San Nicolò, M. Цит. съч., с. 260.

⁴² Е. Шлештер е на мнение, че сумата има стойност само като морална компенсация, защото робинята остава на своя господар (Les lois . . . , p. 117).

Разпореждането, че робинята принадлежи само на своя господар, няма абсолютна стойност. Платената сума не означава, че виновният е изплатил цялата стойност на робинята и може да я вземе за себе си. Оставането на робинята при нейния господар не е свързано с гаранции, че тя не може да бъде обект на едно или друго отношение от негова страна, свързано с напускането на дома му.

Сумата 1/3 мина сребро като възмездие също има условен характер и по нея трудно може да се съди за действителната цена на робинята. Няма основание да се смята, че тази сума е покривала или надвишавала действителната стойност на робинята. По наше мнение този случай може да се смята като показател за една по-висока средна цена на робинята от 1/3 мина сребро. Независимо дали покрива или не стойността на робинята относително големият размер на компенсацията може да се разглежда и като произлизащ от честата практика робините да се купуват и използват като съпруги.

§ 33

„Ако робиня измами своя господар и даде сина си на дъщеря на авелум за отгледжане и възпитание (то даже — б. а.), когато той порасне, неговият господар може да го припознае, да го залови и отведе (за себе си — б. а.).“

Параграф 33 се отнася до определени страни от отношенията между роби и господари при частното робовладение. Според някои автори правилата, предвидени в този параграф, се отнасят само за робиня на авелум (*amat awilim*)⁴³. Текстът показва, че робинята може да има свое потомство. Тази възможност произлиза от общуването ѝ с господаря като негова конкубинка или на друга основа, а така също и с други роби или свободни лица като резултат от един или друг вид индивидуални отношения. Както показват например параграфи 175 и 176 от законите на Хамурапи, за древния Изток не е чужда практиката на съжителство между роби и свободни във формата на брак извън рамките на преките отношения между роби и господари. Според шумерското право по това време робите могат да се женят, да имат семейства, използвани били като свидетели и т. н.⁴⁴

Текстът не уточнява за деца от какво съжителство или брак става въпрос. Фразата, с която господарят на робинята е наречен господар и на нейното дете, не може и не трябва да бъде тълкувана като свидетелство, че детето не би могло да бъде плод на съжителство между него и робинята. В случая не трябва да се игнорира практиката, че както децата от съпругата, така и тези от т. нар. наложници, конкубинки-робини и други се разглеждали като деца на главата на семейството само при условие, че последният ги приемел и назовял свои с формулата „мои деца“. Тъй като приемането на всички деца, родени от отношенията между господаря и робините в неговия дом, няма задължителен характер нито в правен, нито в обществен смисъл, много от тези деца оставали със статута на своите майки, различавайки се по този начин по права и положение от своите събратя. Наред с това в случая е допустима и друга интерпретация — параграфът да засяга деца, родени от съжителство между робинята и други лица, което (както бе посочено вече) представлява практика, често срещана не само в Ешнуна, но и в другите страни на древния Изток.

Правните причини или обстоятелствата, поради които според параграф 33 робинята дава чрез измама детето си на свободна жена за осиновяване,

⁴³ Пак там, с. 39.

⁴⁴ Pélissaud, J. Sâ-tilla. Textes juridiques . . . , tabl. VIII, XVI etc. Вж. и Van Praag, A. Цит. съч., с. 64.

според А. Гьотце и Х. Печов остават непознаваеми от гледна точка на юридическия фактически материал; според тях всеки възможен случай трябва да бъде опростен⁴⁵.

Анализът на параграф 33 показва също, че правата на робинята над нейното потомство са ограничени и представляват част от взаимоотношенията между нея и нейния господар. Ето защо без негово съгласие тя няма действителното право да се разпорежда с детето, като тези действия се определят от закона като нарушение към нейния господар. Законодателят е изразил този възглед в защита на интересите на робовладелеца с изрази „ако робиня измами своя господар. . .“ Тези разпоредби на законодателя се свързват с разглеждането на потомството на робинята като собственост на нейния господар. Поради тази причина и законът дава възможност на господаря-собственик, дори с голяма давност, да възстанови правото си на собственост върху децата на робини, излезли без негово съгласие и знание от господарската му власт.

Напълно убедително изглежда мнението на Е. Шлештер, че в параграф 33 законодателят не е използвал изразите *ana maratim nadanum* или *ana tarbitim padanum*, за да изрази юридическата природа на отношенията, произтичащи от връчването на детето от робинята на свободната жена *marat awilim*. За Е. Шлештер този пропуск не изглежда умишлен. Според него законът не признава на робинята възможността да дава детето си за осиновяване и връчването на детето е лишено от правен и икономически ефект. Това действие не създава за *marat awilim* нито право върху детето, нито дълг срещу господаря на робинята за компенсация на разносните по отглеждането на това дете⁴⁶. На тази основа авторът стига до извода, че господарят винаги е пълен собственик на робинята и децата⁴⁷, което всъщност е в противоречие с постановките от някои други параграфи. Интересно е да се отбележи, че според много юридически текстове децата на робите невинаги оставали робини⁴⁸. Според А. Ван Прааг бащата роб можел дори да поставя условие на господаря си по отношение на собствените си деца⁴⁹.

Към всичко това може да се прибави, че така регламентиран с посочените последици, текстът има за цел да не поощрява подобна практика и именно по този начин законодателят е реализирал по същество гаранцията в защита на интересите на собствениците на робини. Член 33 уточнява, че правата на господаря за иск продължават да съществуват дори след като детето е отгледано.

В тази светлина трябва да се тълкуват и опитите на робините да отклонят потомството си от дома на робовладелеца. Както се посочва с езика на времето, такива деца са дадени „за отглеждане и възпитание“. Очевидно този акт няма временен характер, тъй като при това положение издирването, припознаването и връщането на детето биха били безсмислени. Извършеното действие от робинята се обяснява като опит от нейна страна детето ѝ да промени положението си, не приемайки определената му форма на робски статут като дете на робиня. При разглеждането на този въпрос не трябва да се изключва възможността робинята да продаде детето си чрез посочената формула, като срещу това действие при подобна интерпретация може да се приема споменатата от закона забрана. Подобен факт представлява опит за

⁴⁵ Goetze, A. The Laws . . . , AASOR, p. 31; Petschow, H. рец. на Goetze, A. ZA, 54, 1961, 271.

⁴⁶ Szlechter, E. Les lois . . . , p. 39.

⁴⁷ Пак там.

⁴⁸ HSS, 9, 96.

⁴⁹ Van Praag, A. Цит. съч., с. 25.

частноправни отношения между роби и различни свободни лица от категорията „авелум“. Макар и неразрешен от закона, този случай напомня, че такъв тип отношения са били възможни и действителни.

Обикновено чрез формулата „отглеждане и възпитаване“ се извършвал акт на освобождаване на т. нар. осиновени лица или обратно — те попадали в зависимост. При подобни случаи осиновените преминавали в семейството на осиновителя и влизали с него и неговите близки формално в своеобразни роднински връзки и отношения. По същество това действие представлява начин за узаконяване на властта на главата на семейството над тези лица чрез общопризнатата му патриархална власт над всички в неговия дом, сред които се срещали както свободно родени, така и роби и хора в друга зависимост⁵⁰. Според някои изследователи приемането на лица с различен произход и положение чрез осиновяване не е ново явление за староакадското право⁵¹.

Постановката за задължителното връщане на детето на робинята на нейния господар не е абсолютно сигурна, независимо че в тази насока не липсват и други мнения⁵². Без да има задължителен характер, това действие остава като евентуална възможност, която се решавала обстоятелствено при всеки конкретен случай.

§ 34

„Ако робиня на двореца даде сина си или дъщеря си на мушкенум (за отглеждане — б. а.), дворецът може да вземе сина или дъщерята.“

Параграф 34 е еднотипен с 33 и разглежда същата правна материя. Обект на внимание в него са отношенията между двореца като собственик и дворцовите робини. Направените изводи при параграф 33 се отнасят в еднаква степен и за 34. По същество този текст е твърде близък и с параграф 35.

Интересно в случая е, че дворцовата робиня дава детето си не на свободен човек (авелум), а на мушкенум, т. е. на лице от друга социална категория с определена икономическа зависимост и по-ниско обществено положение. Обяснението на тази особеност трябва да търсим в обстоятелството, че ежедневието и трудовата дейност на дворцовите робини преминава естествено в дворцовите стопанства, с които се свързва и социалната същност на категорията мушкенум⁵³. За разлика от дворцовите роби робите на частните лица живеели в селищата-общини, практически несвързани с царското стопанство. Тези роби могли да влизат във взаимодействие извън отношенията с господарите си със свободни лица от същите селища. Затова и параграфи 33 и 34 внасят такова детайлно различие.

Тезата за посочения мушкенум като лице от дворцовото стопанство, контактуващо с дворцовите роби и робини, да се разглежда като евентуален баща на детето, поради което робинята му го дава „за отглеждане“ е възможна, но несигурна.

Интерпретацията на този параграф налага извода, че в статута на дворцовите роби и на робите на други лица има разлика. Ако се съди само по текста на параграф 34, не може да се твърди със сигурност, че предаденото за отглеждане дете се връща задължително и при всички обстоятелства. Тази постановка трябва да се интерпретира като възможност, допусната от

⁵⁰ HG, 4, 77; HG, 3, 117 и др.

⁵¹ David, M. Die Adoption im altbabylonischen Recht. Leipzig, 1927, S. 85.

⁵² Вж. Дзяконов, И. М. ЗВАХ I, 272.

⁵³ За категорията „мушкенум“ съществува обширна литература. Вж. по-подробно Попов, Вл. Някои проблеми на социалната организация на старовавилонското общество по данни на законите на Хамурапи. — ГСУ, ИФ, т. 66. С., 1—16.

законодателя и решавана обстоятелствено от дворецовата администрация, занимаваща се с робите.

Независимо от начина на тълкуване очевидно е обстоятелството, че дворецът има определени права като собственик на робинята и нейните деца. При коментара на този параграф се срещат мнения за съществуването на възможност за евентуално връщане на детето. Само Е. Шлехтер прави известно изключение. Според него включването на изразите *ana tarbitim padanum* в член 33 показва, че робинята на двореца е могла да договори *tarbitum* (т. е. посоченото от текста действие — б. а.) и че този акт не е лишен от юридически ефект, понеже връчвайки на двореца възмездие, отговарящо на стойността на детето на робинята, мушкенумът може да попречи на връщането на това дете обратно на двореца⁵⁴.

И. М. Дяконов коментира текста в друга насока. Той смята, че дворецът можел да отнеме детето на своя робиня, дала го за възпитание на мушкенум, като освен това мушкенумът трябвало да заплати стойността на детето като углавна глоба. Тази теза е допустима практически, тъй като именно в този смисъл законодателят е разпоредил това действие със следващия 35-ти параграф⁵⁵.

Параграфът ни дава основание да твърдим, че както робинята на двореца, така и нейните деца могат да се разглеждат като имащи имуществена стойност, което е характерно за древноизточната традиция, независимо от наличието в други случаи на права и свободи както за робите, така и за другите социални категории.

§ 35

„А също взелият (за възпитание — б. а.) син на робиня трябва да възмезди двореца с неговата стойност.“⁵⁶

Параграф 35 представлява допълнение на предишния и се отнася до задълженията на мушкенум, приел за „възпитание“ дете на дворецова робиня. Текстът задължавал мушкенум да възмезди двореца „с неговата стойност“, т. е. равна на стойността на детето, като дете-роб, съобразно с утвърдените парични тарифи за търговия с роби.

Анализът на параграф 35 разкрива няколко въпроса, обяснението на които има дискуссионен характер. Постановката, с която се определя възмездието, изплащано на двореца за приетото дете на робиня, представлява единственото основание параграф 35 да се разглежда като продължение на предишния 34. В такъв случай е лесно обяснимо защо след като дворецовата робиня давала детето си на мушкенум, дворецът искал за себе си възмездие, равно на стойността на детето. Равностойното възмездие представлявало реална имуществена компенсация за нанесените материални щети на дворецовото стопанство с отклоняването на дете на робиня, разглеждано на свой ред като роб. Последното обстоятелство произлиза очевидно от нормативна постановка, по силата на която децата на робините следвали статута на майката. Изключенията от това правило зависели от други условия.

Фактът, че параграфи 33, 34 и 35 са тясно свързани помежду си и третираат една и съща материя, предполага, че последният от тях е естествено

⁵⁴ Szlechter, E. Les lois . . . , p. 40.

⁵⁵ Дяконов, И. М. ЗВАН I, 272.

⁵⁶ Szlechter, E. Les lois . . . , p. 40 превежда, че ако възмезди двореца, робинята запазва детето за себе си.

допълнение на първите два. Така той представлявал заключителна разпорежба по двата възможни в практиката случаи на даване на деца за отглеждане от частни и дворцови робини. Основание за това се съдържа в самия текст на параграф 35, който е изключително кратък. Лицето, което е получило дете на робиня, е отразено най-общо като „взелият син на робиня“. Той не се определя като мушкенум според нормите на параграф 34 и ако лицето наистина е мушкенум, параграф 35 се отклонява от възприетия принцип на повторение на отделните социални категории, обект и субект на различни действия.

Възстановяването на робинята като робиня на двореца също е несигурно, тъй като граматическото четене на параграфи 34 и 35 показва различие в този смисъл. Всички доказателства в подкрепа на предложената теза не са абсолютно сигурни. Невъзможно е и да бъдат напълно игнорирани. Ако тази теза се приеме, възмездие, за което става дума в параграф 35, трябвало да бъде съдебна санкция за извършеното правно нарушение. Така то се изплащало на държавата независимо дали нарушителят е засегнал интересите на частното или дворцовото робовладение. Извън тази постановка интересите на заинтересованите страни се гарантирали чрез разпоредбите децата на робините да се връщат на господарите им.

Параграф 35 поставя и един друг въпрос — дали изплащаното възмездие е било наказание за извършеното дело или представлявало компенсация за невъзможността взетото дете от робинята без знанието и съгласието на нейния господар да бъде върнато по различни причини.

В изданието на законите на Епинуа Е. Шлештер превежда параграф 35 в смисъл, че ако възмезди детето, съответното лице може да го запази за себе си⁵⁷. По наше мнение тази теза е трудна за доказване. На пръв поглед тя противоречи на самия параграф, където основният смисъл на разпореждането е, че взелият трябвало да възмезди двореца със стойността на детето. В това значение параграфът е възприет и от И. М. Дяконов⁵⁸. Както бе посочено вече, независимо от това, дали параграф 35 се приема като допълнение на параграфи 33 и 34 или само на последния, предишните разпоредби се свеждат до връщане на детето. И в двата параграфа няма дори косвен намек за възможност да се запази детето от неговия „осиновител“ в една или друга форма.

Приемането на възмездието като материална компенсация за невъзможността детето да бъде върнато е теза, която също не може да се докаже със сигурност. Подобна ситуация би имала предимно съдебно-практическо значение и едва ли е присъща на параграф 35 в тази му редакция. В същото време налице са основания да се смята, че по подобие на много други постановки от древноизточните закони изплащаната сума е вид наказателна мярка и се определя от някои автори като углавна глоба⁵⁹. Трябва да се има предвид честата практика в страните от древния Изток да се осъществява продажба на деца под формата на осиновяване и даване за отглеждане. При такава интерпретация възмездието, за което става въпрос в няколкото параграфа, придобива вече по-друго значение.

§ 40

„Ако човек е купил роб, робиня, вол или всякаква друга покупаема вещ, но не може да установи продавача, самият той е крадец.“

⁵⁷ Пак там, с. 40.

⁵⁸ Дяконов, И. М. ЗВАХ I, с. 272.

⁵⁹ Пак там.

Параграф 40 представлява част от разпорежданията за регулиране на частноправните отношения между свободни лица в сферата на търговията. Целта на законодателя е да се съблюдават установените форми на търговски контакти и отношения. Така се осигурява гаранция за купувачите на правата им по придобитото имущество с оглед да се ограничат възможностите за посегателства срещу частната собственост на гражданите.

Така параграф 40 сочи, че всеки роб и робиня се явяват обект на търговски сделки между свободни лица. Валидността на този извод не се променя от това, дали сделката има законен или незаконен характер. Но текстът утвърждавал, че при незаконна сделка купувачът се третираше като крадец на посоченото имущество. Това означавало, че се разглеждал конкретно и като крадец на роби, следователно освен обект на търговия робите могли да бъдат и обект на кражба. Ето защо параграф 40 е един особено наложителен в съдебната практика документ за регулиране на търговията с роби с оглед чрез тази форма да не се укриват избягали и отвлечени роби, както и други действия с тях.

Заслужава да отбележим, че и при търговия, и при кражба робът и робинята се сравнявали с добитъка и с другите вещи, наречени покупаеми. Това означава, че законите разглеждат в дадения случай роба като обект на право, подчертавайки неговата материална и имуществена стойност. Възприемането на роба като обект на търговия и кражба на основата на неговата материална и имуществена стойност представлява особеност на статута на робите в Ешнуна, която произлизала от възгледа за роба като частна собственост.

Наред с разкриването на тези съществени черти от статута на робите в Ешнуна параграф 40 отразява пряко широката практика на търговия и кражба на роби. Сведенията на параграф 40 за разглеждането на тези две явления са недостатъчни. Това важи особено за кражбата на роби, която е засегната косвено, тъй като всъщност параграфът не разглежда подробно подобни действия.

Така както е отразена в текста, кражбата на роби поставя няколко въпроса, чието разрешаване по данни от клинописното законодателство не може да се осъществи напълно. Преди всичко е важен въпросът, кое налагало кражбата на роби, а също и какво е било отношението на роба, когато бил обект на кражба. Не на последно място е и отношението на властите към роба при гледането на делото на господаря, обвинен като крадец. Казано по друг начин, в закона не е намерила отражение постановката, дали в една или друга степен робът се явявал субект на право. Анализът на параграф 40 в тази насока е несигурен и дискуссионен и е отбягнал от вниманието на почти всички изследователи. Трудно може да се приеме, че робът бил свидетел на собственото си дело, споменато в параграф 49, както е можел да свидетелствува при други дела⁶⁰.

Параграф 40 посочва категорично, че законите охраняват правото на собственост над роба. Така като елемент на частна собственост неговото притежание било гарантирано за всички правоспособни граждани на Ешнуна.

§ 49

„Ако човек е заловен с краден роб или с крадена робиня, то за роба той трябва да даде още един роб, а за робинята — още една робиня.“

⁶⁰ Вж. 44.

Параграфът пряко отразява кражбата на роби. Текстът е предизвикал интерес у някои изследователи, но по същество не е бил обект на задълбочено коментиране⁶¹. В тази си формулировка и сравнен с останалите текстове, параграф 49 отразява засиленото внимание на законодателя към кражбите на роби. Това води до извода, че кражбата на роби е била често практикувана. Срещат се и някои мнения, че параграфът се отнася преди всичко за кражба на роби извън града⁶².

Параграф 49 не дава основание за анализиране на мотивите и побудите на кражбата на роби. Отговорът на тези въпроси трябва да свържем с възгледа за роба като материално благо със стойност на частна собственост, необходима за стопански нужди, като обект на търговия и др. Извън сферата на стопанското приложение може да се приема, че са били налице и нужди от друго естество, които налагали кражбата на роби и които не могат да бъдат изяснени на основата на този текст. Подобно определение има типологическо значение и не отрича наличието на ред специфични конкретни случаи.

За разлика от параграф 40, в този текст човекът се посочва като „заловен с краден роб“. Параграф 40 третира свободния гражданин „авелум“ неопределено като крадец само при условие, че не можел да докаже законния характер на придобития от него роб. Параграф 49 се отнася за друг случай, когато „авелум“ няма никакви права върху съответния роб и очевидността на това положение е неоспорима от съдебна и друга гледна точка. Ето защо и робът е наречен „краден“. Анализът на израза „заловен“ показва, че въпросното положение е резултат от издирването на избягалия роб, т. е. резултат от следствие с участието на органите на властта или други лица. Сведения за организиране на преследване и издирване на избягали роби съдържат и други параграфи от законите.

За всеки заловен при него роб или робиня гражданинът-авелум се задължавал да предаде съответно още един свой роб или робиня. Изплащането на роб или робиня не представлявало еквивалентна компенсация за откраднатите роби, а форма на съдебно наказание с материален характер за извършеното деяние по нанасяне на имуществени щети на други лица. От текста е очевидно, че заловеният роб не оставал във владение и собственост на „крадеца“. Макар че не е посочено дали заловените роби се връщали, това е несъмнено, още повече, че избягалите роби (както бе посочено вече) били обект на преследване и издирване.

Кражбата и задържането на краден роб се разглеждат като имуществено престъпление от параграф 49. В такъв случай робът и робинята като обект на кражба се представяли от закона като собственост с изявен материален стойностен характер. Изплащането на роб или робиня от страна на виновния представляло тези роби също като пълна частна собственост със стойностно изражение. Те били обект на право, лишени от всякаква субективна възможност за отношение към дела, засягащи ги пряко и променящи тяхното положение.

Параграф 49 може да се разбира и като постановка, която задължавала заловения крадец и моментен притежател на робите да върне тези роби на действителните им притежатели⁶³. Дискусионен характер внася изразът „трябва да донесе още. . .“. Анализът на този израз е възможен като съдебно

⁶¹ По-голямо внимание заслужава работата на San Nicolo, М. Цит. съч.; Някои автори се задоволяват да отбележат само, че параграфи 49 и 51 са интересни за робовладението в Ешнуна, без да коментират текста. Вж. Дьяконов, И. М. ЗВАН I, с. 272.

⁶² San Nicolo, М. Цит. съч. с. 114.

⁶³ Вж. Mühl. М. Untersuchungen zur Altorientalischen und Althellenischen Gesetzgebung. Klio, 29, 1963, S. 114. Авторът твърди, че законите на Ешнуна изискват връщането на роба обратно.

наказание с материален характер за причинени имуществени щети. Това означава, че господарят на робите не само си връщал откраднатите роби, но получавал съответно още толкова за сметка на крадеца. Ако такава практика се приеме за възможна, тя се обуславяла или от стремеж да се създаде заплаха срещу кражба на роби (т. е. като превантивна клауза), или от необходимостта да се компенсира материално собственикът за времето, докато неговите роби са отклонени чрез кражба и му е попречено да ги експлоатира. Малко приемливо е допълнително даването на роби да са постъпвали в полза на двореца, т. е. на държавната хазна, под формата на своеобразни глоби за нарушение на законите.

§ 50

„Ако началник, началник на (зоната на — б. а.) канала или всякакъв друг, водещ връщането, залови избягал роб, избягала робиня, избягал вол или избягало магаре, принадлежащо на двореца или на мушкенум и не го отведе в Ешнуна, но го държи в дома си и са минали един месец и седем дни, дворецът може да го обвини в кражба.“

Текстът на параграф 50 се приема най-често по плочка В. Както бе посочено, между двете таблици съществува разлика, която е особено съществена в разглеждания случай. В таблица А липсва определението, че заловените роби и животни принадлежат на двореца или на мушкенум и не е посочен срок за задържане от 1 месец и 7 дни, след който следва обвинение в кражба.

Според плочка В параграф 50 се отнася по същество за присвояване от служебни лица на избягали роби и работен добитък, принадлежащи на двореца или на мушкенум. С този текст законодателят се е постарал да гарантира интересите на двореца и свързаните с дворцовите стопанства мушкенум. Може да се приеме, че така законодателят е потърсил друга форма, за да гарантира интересите на собствениците при бягства на техните роби⁶⁴. Текстът на плочка А позволява по-широка интерпретация. Той засяга залавяне и задържане на роби или животни, принадлежащи както на двореца или на мушкенум, така и на т. нар. свободни граждани от категорията „авелум“. Според Е. Шлештер изразите *wardum halqum* и *amtum haliqtum* в текста означават всеки избягал роб, съответно всяка избягала робиня въобще⁶⁵.

Е. Шлештер изказва предположение, че към този и следващите два параграфа може да се отнесе всъщност и параграф „x+4“ (т. е. § 15 — б. а.) от законите на Ур-Наму, тъй като именно той засяга преследването на избягал роб вън от границите на града и предаването му на неговия господар, след като е върнат обратно⁶⁶. Отнасянето на текста към законите на Ур-Наму остава засега все още твърде несигурно. Не можем да не се съгласим с автора, че залавянето на роби или животни трябва да бъде интерпретирано в широк смисъл⁶⁷. Трудно е да се допусне съществено различие между случаите, описани в параграф 50 по плочка В, ако се приеме, че се отнасят за стопанствата на двореца и мушкенум и тези, засягащи частните стопанства. Тази постановка важи и при условие, че плочка В е по-късна по време, като в случая нейната редакция не е дело на ново законодателно преправяне, а е

⁶⁴ Garelli, P. *L'Asie Occidentale ancienne. Histoire générale du travail*. Paris, 1961, p. 97.

⁶⁵ Szlechter, E. *L'interprétation . . .*, p. 84.

⁶⁶ Szlechter, E. *Le Code d'Ur-Nammu*, RA, 49, 1955, 175—176.

⁶⁷ Szlechter, E. *L'interprétation . . .*, p. 82.

резултат от практически нужди, свързани с по-голямо внимание към стопанствата на двореца в условията на отслабването на царската власт при промяната на политическата обстановка в Месопотамия по онова време. Ето защо на пръв поглед се стига до неправилното убеждение, че категорията *авелум* е изключена от внимание.

Текстът съдържа няколко интересни сведения за робовладението в Ешнуна. Преди всичко той представлява още едно доказателство за бягството на роби. Очевидно е също, че параграфът разглежда залавяне на избягали роби не само в Ешнуна, но и на прилежащата му територия⁶⁸. Това налага извода, че бягствата на роби са били често срещани явления. Заслужава да се отбележи също, че бягали както роби, така и робини. Тези действия са свързани с различни възможности в индивидуалните стопанства на общинниците, на мушкенум и в стопанствата на двореца. Ако приемем параграф 50 като категорично отнасящ се (както се посочва в текста) за роби на двореца и мушкенум, то се налага изводът, че бягствата били реални и възможни, използвани били често и до тях прибегвали и жените-робини. Подобни изводи се подкрепят и от горепосочените параграфи.

Твърде широк кръг административен персонал имал отношение и се занимавал със залавянето на избягалите роби. Споменато е дори конкретизиране на функциите на някои служебни лица специално в издирване и залавяне на избягали роби и робини и определени терминологически от законодателя като „водещ връщането“. Изглежда именно по този повод някои автори отбелязват, че в Ешнуна, както и в Ур, е възможно преследване на роб, който е избягъл извън града⁶⁹.

В действителност обаче пълномощията и действията на тези служители остават в много отношения неясни. Срещат се мнения, че тези функционери от висок ранг невинаги се занимавали със залавяне на избягали роби. Тяхната отговорност се свеждала до ангажирането им в случаи, когато залавянето е било извършено от техни подчинени, предали съответно заловените роби⁷⁰. Подобно тълкуване е трудно доказуемо и въпросът остава открит. Срещат се и мнения, че отговорността на служителя не зависела от факта, че не е отвел заловения роб в Ешнуна, т. е. може да се смята, че законодателят е предвидил виновност само при задържане на роба, а не при забавянето на неговото връщане, което подлежи на съмнение⁷¹. Независимо от коментара за функционалната характеристика на въпросните административни лица текстът на параграфа представлява доказателство за честата практика на бягства на роби от Ешнуна.

Избягалите напълно съзнателно роби и робини се сравняват типологически с отклонилия се и незавърнал се в стопанствата работен добитък (вол, магаре и т. н.). Това сравнение на съвсем разнородни действия на хора и животни е възможно само на основата на приравняването им от страна на законодателя като движима собственост. Отклонила се съзнателно или несъзнателно, съответната собственост води до материални загуби на двореца или на отделни граждани. Ето защо длъжностните лица, непредали обратно в посочения срок това разнородно имущество, съставено от хора-роби и животни-работен добитък, се обвинявали вече според този параграф в кражба, т. е. в присвояване на чуждо имущество. Инициативата за преследването на длъжностните лица принадлежи на двореца⁷².

⁶⁸ Пак там, с. 83. Сравнява този текст и с § 17 от законите на Хамурапи, като вижда в двата случая прилика в израза *i-na se-ti-um is-ba-at*, т. е. „на открито поле“.

⁶⁹ Szlechter, E. *Le Code d'Ur-Nammu* . . . , p. 176.

⁷⁰ Вж. Szlechter, E. Цит. съч., с. 82.

⁷¹ Пак там, с. 83.

⁷² Пак там.

При коментара на тази постановка от параграф 50 се срещат и мнения, според които правото да се обвинява длъжностно лице и да се санкционира по съответния начин било упражнявано от двореца само когато случаят се отнасял за роб или животно, принадлежащи на двореца или мушкенум. В действителност текстът на параграф 50 по плочка А подлежи и на друга интерпретация. Употребените от законодателя изрази *wardum halqum* и *amtum haliqtum* означават по същество всеки избягал роб или робиня и са различни от термините роб или робиня на дворец или мушкенум. Всичко това дава основание да се направи обобщен извод, отнасящ се до всички избягали роби.

Практиката на санкциониране на виновните административни лица била изградена на основата на обвинение съобразно действащото наказателно право⁷³. Законодателят обаче не е предвидил никакъв срок за „възстановяване“ на роба или животното, които са заловени. Разглеждайки тази особеност, Е. Шлештер поставя въпроса, дали функционерът е можел да избегне преследването, предавайки роба или животното в който и да е момент, но не предлага отговор⁷⁴. Въведената от законодателя формулировка посочва ясно, че нарушаването на посочения срок било достатъчно основание за обвинение в кражба, но то не следвало задължително, а можело да бъде възбудено. Извършвало се само когато щетите не били компенсирани. Предаването на роба дава възможност да не се образува дело, като всички други действия са от компетентността на пазителите на законите. По този повод Е. Шлештер интерпретира текста от варианта по плочка В като добавка на условието, че виновният е преследван само ако е задържал роб на двореца или мушкенум поне 1 месец⁷⁵.

Параграф 50 поставя и въпроса, защо и при какви обстоятелства се прибегва до задържане на заловени и избягали роби с цел присвояването им или относително по-краткото или по-дългото им използване. Тъй като и робите, и работния добитък са производствено използвани, тяхното задържане представлявало опит за материално и стопанско облагодетелстване чрез експлоатация на работната сила, която е чужда собственост и придобита в случая без съгласието на нейния собственик. Именно по тези причини интересите на двореца и на частните стопани наложили мерки за защита на тяхната частна собственост.

Има основания посочените действия да се разглеждат и като кражба. Концепцията за кражба, включително и когато обект на това действие е роб, се характеризира в законите на Ешнуна с употребата на корена *sagaqu*⁷⁶. Е. Шлештер определя като *surqum* (кражба) акта, който се състои във формулата на текста „. . . a-na Es-nun-na^{ki} la-ir-di-a-am-ma i-na bi-ti-su-ma ik-ta-la. . .“⁷⁷ Това разширяване на понятието кражба е твърде характерно за шумеро-вавилонското право⁷⁸. При това посочените служители са преследвани за кражба, след като са заловили избягал роб. Ясно е, че законът предвиждал като конструктивен елемент на престъплението факта, че робът не се отвеждал веднага в Ешнуна и бил задържан в дома на служителя⁷⁹.

⁷³ Пак там, с. 85.

⁷⁴ Пак там.

⁷⁵ Пак там, 84—85.

⁷⁶ Вж. Boyer, G. De la science juridique et de sa méthode dans l'ancienne Mésopotamie, Semitica. Cahiers publiés par l'Institut d'études sémitiques de l'Université de Paris. 4, 1951—1952, 5—11, (=Mélanges d'histoire du droit oriental, 2. Paris, 1965, p. 49).

⁷⁷ Szlechter, E. Цит. съч., с. 83.

⁷⁸ Пак там, с. 83.

⁷⁹ Пак там, с. 82.

Параграф 50 разкрива и някои процедурни особености при залавянето и връщането на избягалите роби. Те се свързват преди всичко с територията на Ешнуна и с действията на административни лица с различни функции. Заловените бегълци се отвеждат в Ешнуна като естествен център на тази патесиатна формация за разпознаване и връщане на собствениците. Тези роби могли да престоят в междинните звена точно определен срок — 1 месец и 7 дни. Превਿшаването му, извършено дори неволно, води до обвинение в „опит за кражба“. Ето защо и преследванията срещу въпросните административни лица се извършвали само след изтичането на срок от 1 месец и 7 дни от задържането на роба⁸⁰. Въвеждането на определен срок било наложено вероятно от търсенето на възможности да се съкратят разходите по завръщането на избягали роби, като надзор и други, както и да се намалят загубите на собствениците от дългото отсъствие на робите.

В рамките на посочения срок е било възможно да се организира експедирането на бегълците (самостоятелно или чрез групи) в Ешнуна. За периферните области на страната събирането на такива групи и организираното им изпращане в Ешнуна е било най-приемливо. Ето защо и обвиненията срещу длъжностните лица се свързвали с това, че държат роби в дома си и съзнателно забавяли връщането им с цел да се облагодетелствуват от тях, както и заради опит да задържат за себе си такива избягали роби.

§ 51

„Роб и робиня от Ешнуна, които са вързани с въже или верига и заклеимени (маркирани с белег — б. а.), не могат да напускат голямата порта на Ешнуна без своя господар.“

Параграф 51 се отнася за статута на робите и възможностите за тяхното движение. Той разкрива и някои моменти от отношенията между роби и господари при индивидуалното, т. е. частно робовладение в Ешнуна⁸¹. Анализът на текста показва, че разпоредбите на параграф 51 нямали общовалиден характер, а засягали само някои случаи.

Преди всичко текстът се отнася за роби или робини, вързани с въже и „заклеимени“, т. е. маркирани с белег. Според Е. Шлештер става въпрос за татуирани роби⁸². Такава постановка на текста налага веднага извода, че освен роби, вързани с въже и заклеимени, имало и такива, за които тези особености не били валидни. В противен случай законодателят не би подчертал категорично посочената формулировка. Именно тази формула разкрива една от възможностите за отношение към робите, противопоставяйки ги по този начин на останалите роби, а така също и на другите лица.

Интерес представлява въпросът, при какви обстоятелства и защо робите са били вързани с въже или верига и заклеимявани. Очевидно е, че робът е подложен на две действия, вързан със съответно средство и заклеимен или татуиран. До голяма степен отговор на тези въпроси съдържа самият текст. В края на параграфа се посочва, че тези роби не могли да напускат Ешнуна (както се казва — през голямата порта) без своя господар. Текстът предизвиква някои неясноти по отношение на понятието порта, които допускат дискусия за порта на двореца или порта на града. В този смисъл ще припомним една бележка на А. Фалкенщайн, че твърдението за главна порта

⁸⁰ Пак там, с. 85.

⁸¹ Според В. Корощеца параграф 51 забранява роб или робиня да излизат от голямата порта на Ешнуна, без да предвижда санкции срещу нарушителя. Korosec, V. Le Code de Hammurabi et les ..., p. 20.

⁸² Szlechter, E. Les lois ..., passim.

на двореца не се подкрепя от разглеждания параграф. Според автора става въпрос за преминаване на контрола на градската врата, тъй като при изпълнение на задълженията си робът често е трябвало да напуска обсега на двореца⁸³.

По наше мнение анализът на параграфа е възможен единствено в смисъл, че се отнася за избягали роби, върнати на своите господари. По подобен начин интерпретира текста и Е. Шлептер, който отбелязва, че заловените и върнати избягали роби се подлагат на татуиране и връзване с вериги⁸⁴. От друга страна, трябва да се има предвид, че в Ешнуна всеки роб, дори робът на господар-чужденец, трябвало да носи троен външен белег и да се разпознава по него⁸⁵. Ето защо текстът може да бъде разгледан и в тази насока, частичен опит за което се среща у В. Корошец⁸⁶. Древният Изток познава твърде голямо многообразие при белязането на роби — белези по ръцете чрез татуиране, подстригване на косите, бръснене и други⁸⁷.

В писмени източници този белег най-често се свързва с глагола *qullubu*, който обикновено се превежда „стрижа, остригам, режа“⁸⁸. Използва се и изразът *abbutam šakanu*, който е обект на различни тълкувания, свеждащи се до приемането му като „верига“, „окови“, като „тил или съответно коса на тила“ или като белег изобщо. В най-общ вид посоченият израз означава поставяне на верига или робски белег, а така също и оформяне на косата на тила към едно определено облекло⁸⁹, тъй като в много текстове се говори дори за „дреха на робиня“, което навежда на мисълта, че робите имали и специфични дрехи⁹⁰. Други автори са на мнение, че робите се отличавали външно от свободните по това, че главата им била остригана и с робски белег на нея⁹¹. От някои текстове от Месопотамия се вижда и практиката робите да носят на дясната си ръка белезите на господарите си. В случай на отчуждаване името на новия собственик било татуирано до стария⁹².

Забраната на робите да напускат самостоятелно чертите на града представлява ограничение на възможността да избягат повторно. Именно затова тези роби могли да се движат само със своя господар, като с това се смятало, че се поемат максимални гаранции за сигурност. Търсенето на сигурност и ограничаването на условията за бягства се постигали и чрез завръзване на роба и маркирането му с белег. Заклеймяването на роба свидетелствувало за робското му положение и улеснявало залавянето му при повторно бягство. То има освен това и обществено-морално значение, целящо да го постави в принижено положение.

Такъв вид роби могли да бъдат производствено използвани извън пределите на града само в присъствието на господаря или може би и на

⁸³ Falkenstein, A. рец. на Driver, G. R. and Miles J. C. *The Babylonian Laws*, 2. Oxford, 1955—ZA, 52 (NF 18), 1957, p. 327.

⁸⁴ Szlechter, E. *Les lois . . .*, p. 40. Вж. също от него и *Essai d'explication des clauses: muttatam gullubu, abbutam šakanu et abbutam gullubu*, Symb. Hrozny II, Ar. Or., 17, 2, 1949, p. 409 sq.

⁸⁵ Von Soden, W. *Kleine Beiträge . . .*, p. 372. Вж. също и Cardascia, G. *Les Archives des Murasu, une famille d'hommes d'affaires Babyloniens à l'époque perse (455—403 av. J.-C.)*. Paris, 1951, IV.

⁸⁶ Korosec, V. *Le Code de Hammurabi et les . . .*, p. 20.

⁸⁷ Вж. Plessis, J. *Babylon et la Bible. Dictionnaire de la Bible. Supplément publié sous la direction de L. Pirot. Fascicules I—II*. Paris, 1926, col. 808.

⁸⁸ Koschaker, P. *Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurapis, König von Babylon*. Leipzig, 1917, S. 201 sq., 230 sq.

⁸⁹ David, M. *Die Adoption . . .*, 48—50.

⁹⁰ Gadd, C. J. *Tablets from Kirkuk*. RA, 23, 1926, doc. 50.

⁹¹ Meissner, Br. *Babylonien und Assyrien*, Bd. I. Leipzig, 1920, p. 375.

⁹² Cardascia, G. *Droit cunéiformes . . .*, p. 52. За татуирането на робите вж. по-подробно Szlechter, E. *Essai d'explication*. . .

членове на неговото семейство. В сферата на селското стопанство това означавало, че участието на господаря-собственик е най-малко задължително. Тези въпроси поставят открит и проблема за участието на господаря-собственик в трудовата дейност, засягат и характера на експлоатацията на робския труд като основен при неучастие на господаря или съответно като помощен. Без да е възможно да се правят обобщени изводи на тази основа, експлоатацията на завързаните роби, извеждани и придружавани от господарите им, намалявала съществено работните им възможности като основни производители, поради което и трудно могат да бъдат приемани като такива.

§ 52

„Роб или робиня, който под надзор на пазач мине през голямата порта на Ешнуна, трябва да бъде вързан с въже или верига. Той се охранява за своя господар.“

Параграф 52 е тясно свързан по съдържание с параграф 51. Той допълва разпоредбите по охраната на робите, завързани с въже или верига и отличени по този начин от останалите. За разлика от параграф 51 тук се изтъква, че такива завързани роби могат да излизат извън стените на Ешнуна не само в присъствието на собствения им господар, но и под надзор на пазач, който е посредник на господаря. Всичко това разкрива организацията на апарата за надзор. Останалите изводи се покриват с направените при параграф 51.

§ 55

„Ако бик прободне роб и го умъртви, неговият собственик трябва да отмери 15 сикли сребро.“

Параграф 55 регулира отношения между свободни граждани. Текстът не е бил обект на специално внимание и е споменат в няколко случая, при които е отбелязана главно разликата в компенсациите за убит свободен човек и роб⁹³. Основната теза на текста е ясна и не се нуждае от задълбочена интерпретация при съдопроизводството. За убит роб от бик господарят на роба получавал от собственика на провинилото се животно 15 сикли сребро. Изплащането на тази сума представлява парична компенсация за нанесени материални щети на робовладелеца с убийството на неговия роб. Тъй като това убийство е извършено от животно, собственикът на последното не се приема като юридически виновен и не се подвежда под отговорност, както при умишлено убийство. Задължението да изплати 15 сикли сребро произлиза от необходимостта потърпевшият собственик да бъде компенсиран и от невъзможността това да се извърши по друг начин освен за сметка на собственика на животното като единствен в случая субект на право. Собственикът на животното се задължава да изплати компенсация като виновен за допуснатото произшествие, тъй като не го е предотвратил, а не като виновен за самото произшествие с лично участие в него.

Параграф 55 разкрива още веднъж правния възглед за роба като собственост с материална стойност. Сумата 15 сикли сребро представлява своеобразно доказателство за приблизително средната стойност на един роб. Както в цялото клинописно законодателство на древния Изток, така и в законите на Ешнуна непредумишлени действия, водещи до смърт на роби, добитък и нанасяне на различни щети се компенсират обикновено на еквивалентна основа.

⁹³ Szlechter, E. *Les lois . . .*, p. 39; Korosec, V. *Le Code d'Hammurabi et les lois . . .*, p. 23; Haase, R. *Die Behandlung von Tierschäden in den Keilschriftrechten*. *RIDA*, 14, 1967, 19—20.

„Ако то (т. е. куче — според текста на § 56 — б. а.) ухапе и умъртви роб, то той (т. е. господарят на кучето — б. а.) трябва да претегли 15 сикли сребро.“

По смисъл текстът е идентичен с параграф 55. Единствената разлика е, че смъртта на роба е причинена от друго домашно животно — куче. Ето защо и изводите при разглеждането на този текст се покриват с тези за параграф 55.

* * *

От запазените текстове от законите на Ешнуна 17 параграфа се отнасят до робите и проблемите на робовладението по време на законодателството. Независимо че данните от кодекса не са пълни, този факт е многозначителен и в общи линии отразява с голямо внимание широк кръг въпроси. В текстовете се срещат и много постановки, даващи допълнителни сведения за отношения, които могат да се определят като робовладелски. Направеният анализ на отделните параграфи позволява да се посочат както основните мотиви, от които са се ръководили законодателите, така и съществени особености на робовладението и робовладелските отношения.

Законите разкриват някои видове източници за снабдяване на граждани на Ешнуна с роби, а така също и пътищата и начините за превръщането на отделни свободни лица в роби. В този смисъл най-важно значение има практиката да се залавят свободни хора по време на война или при други условия и да се правят в роби. По такъв начин се осъществява експроприация на личността на свободните хора по насилствен път, без наличието на икономически причини. В резултат на тези действия се създава и различно правно отношение към тези лица в качеството им на правен обект.

Засегната чрез параграф 29, тази дейност представлява една общовалидна система на действие на целия древен Изток. По силата на стара обичайна практика, получила съответната кодификация, пленените и отвлечените хора се превръщали в роби с пожизнен статут, чиято промяна била възможна най-вече главно чрез бягства, независимо че не били изключени и други форми, например откуп и др.

Особено развитие и значение през разглеждания период в Ешнуна имала търговията с роби. Параграф 40 може да се разбира като опит да се регулира търговията с роби, което показва, че тази дейност имала широко обществено-икономическо приложение. Чрез покупко-продажба на роби се извършвала вътрешна циркулация на робите в обществото. Така отделният гражданин на Ешнуна можел най-често да се снабдява с необходимите му роби. В текста на законите няма данни за наличие на специално квалифицирани лица в търговията с роби или поне терминологически определени като такива. Към цялата тази система робът нямал право на никакво лично отношение, т. е. той не бил разглеждан като правен субект.

Дълговата кабала представлявала един от най-разпространените източници за робство в древния Изток в продължение на много столетия. Параграф 24 съдържа сведения за тази практика в Ешнуна. Текстът разкрива твърде ясно системата на превръщането в роби на членовете на семейството на неизплатилия дълговете си длъжник. По този начин свободните лица променяли юридическото и социалното си положение и получавали друг статут. Всеки свободен член на семейството можел да служи и за компенсация на неизплатени материални задължения, като ги изплащал чрез определената

му за целта материална стойност, посочена в договора при наемните отношения. В зависимост от големината на дълга един или повече членове от семейството на длъжника могли да се превърнат в роби.

Превърнатите в роби свободни лица получавали статут на пожизнено робство. До изтичане на срока на задължението те се намирили на разположение на кредитора като своеобразна гаранция чрез определената им материална стойност за възмездие на задължението в случай, че длъжникът не можел да върне в срок дължимата сума. Така се осъществявала на практика система на временно робство, тъй като заложените лица били експлоатирани на общо основание като роби от страна на кредитора. При отношенията през това временно робство всички щети върху заложените лица се компенсирали от виновния кредитор, тъй като зложниците все още не се разглеждали нито в обществен, нито в правен смисъл като променили правното си положение и не са се превърнали в действителни роби.

Тясно свързана с тази система била и практиката да се задържат заложените роби и свободни лица от кредиторите извън договориания срок или дори след изплащането на дълговете. По този начин се осъществявало временно снабдяване с робска сила. Опитите да се експроприират роби по този начин било правно нарушение, срещу което всъщност са насочени и постановките на параграфи 22 и 23.

Немаловажен източник за робство бил и естественият прираст на робите в резултат на съжителството им със свободни лица. Очевидно това явление е било широко разпространено, тъй като в няколко от запазените параграфи се говори и за уреждането на различни въпроси в отношенията между тези роби, техните собственици или други лица (параграфи 33, 34 и 35).

Законите посочват също, че кражбата е била често използвана като източник за снабдяване с роби. Неслучайно подобна практика и създадите се отношения се регулират чрез параграфи 40 и 49. В подобен смисъл може да се тълкува дори и параграф 23.

Всичко това показва, че в Ешнуна били използвани различни начини за снабдяване с роби; като по всички възникнали въпроси законодателят е регламентирал създадите се отношения и се е стремил към правилното им уреждане. На тази основа определено може да се направи извод за мащабното развитие на робовладението и робовладелските отношения по това време.

Разглежданите параграфи разкриват много страни от статута на робите. Този статут в законодателството на Ешнуна не е бил обект на особено внимание в досегашната литература, поради което не се срещат и обобщени изводи.

Възстановяването и анализът на статута на робите поставят за решаване различни въпроси. Особен интерес предизвиква изясняването на времетраенето на робството. В някои случаи наличният материал не съдържа категорични постановки. Очевидно е, че е прокаран последователно докрай възглед за пожизненост на робското положение. Точно в тази светлина са и всички предвидени от законодателя мерки и гаранции срещу бягствата на робите, които по същество представляват именно опит за промяна на пожизнения робски статут. От подобно естество са и част от мерките за охрана на интересите на притежателите на роби и др. Особено внимание при разглеждането на този проблем заслужава и дълговата кабала, разглеждана в параграф 23. Само в тази обстановка на гаранция за поетите задължения се осъществява временно робство, ограничено според срока на поетите парични или материални задължения. Въпреки това дълговата кабала също съдържа възможност за превръщане на заложеното лице в пожизнен роб при неизпълнение на съответните задължения, което често е ставало на практика.

Законите на Ешнуна дават основание да се твърди, че развитието на робството през разглеждания период довело до появата на възглед за роба като собственост. Тази особеност е отразена по различен начин в почти всички параграфи засягащи робството. Например параграфи 22, 23, 33, 34, 35, 40, 55 и 57 разглеждат определено роба като имущество. В този смисъл са и постановките по отношение на щетите върху робите в параграфи 23, 31, 55, 57 и др. Предвидените разпоредби включват гаранции, компенсации и възмездявания като за нарушения срещу материални интереси. Възгледът за роба като собственост се разкрива особено отчетливо от системата на придобиване и отчуждаване на роби чрез търговия (§ 40), кражба (§ 49) или чрез други форми.

При статута на робите в Ешнуна се наблюдават и много други особености с важно значение за разкриване на робовладението и робовладелските отношения. Голямо внимание заслужава фактът, че робите са носители и на известни права — макар и собственост, робите на свой ред са и имуществено правомощни. За такава възможност свидетелствуват параграфи 15 и 16. Робите могли самостоятелно и без намесата на господарите си да извършват стопански дейности и действия, да сключват заеми, да търгуват и други. В тази насока законите не предвиждат категорични забрани, а по-скоро съдържат постановления за ограничаване и регулиране на тази дейност.

Робите в Ешнуна могли да съжителствуват помежду си, да влизат в брачни връзки и да извършват различни действия със собствените си деца. Текстовете в този смисъл са недостатъчни и незадоволителни и не дават възможност за по-пълна представа. Разглежданите от законодателя случаи и отношения представляват своеобразен опит да се регламентират тези особености поради широката им практическа разпространеност или пък се отнасят до дворцовите и храмовите роби, които били в по-друго положение и се отличавали от робите на свободните граждани и гражданите от категорията мушкенум.

Внимание заслужава и проблемът за отношенията между роби и господари. Малкото текстове не дават възможност да се разкрие изцяло системата и характерът на тези отношения. Това, което прави впечатление, е действието на принцип, налаган и по правен път, робите да са в състояние на подчиненост по отношение на господарите си. Тази особеност разкрива очевидните практически трудности да се реши в социален смисъл въпросът за мястото и положението на робите в обществото и усложненията в тази насока с развитието на робовладението и увеличаването на броя на робите. Тази обществена необходимост довела до намесата на законодателя за решаване на отношенията между роби и господари. Именно в този смисъл трябва да се приема наличието на мерки и особености като белег на робите, различни наказания, мерки срещу бягствата, уреждане на въпроси за движението на робите и др.

Спецификата на законодателните текстове дава сравнително малки възможности за проучване на експлоатацията и приложението на робския труд. Отчасти може да се съди за участие на робите в селскостопанските работи, като земеделие и скотовъдство, в домашните дейности, включително и за закабалените лица.

Разглежданите особености разкриват една относително широка картина на робовладението и робовладелските отношения в Ешнуна. Голямото внимание на законодателя към проблемите на робството и стремежът да се регулират чрез законите практически възникващите нужди свидетелствуват за относително бързото развитие на робовладението и нарастващото му значение в различните сфери на икономическия и обществения живот в Ешнуна. Анализът

на разгледания материал показва, че робовладението в Ешнуна по време на кодификацията на законите като цяло не достигнало до висока степен на развитие. Налице били ред архаични и неразвити форми, характерни за стадия на т. нар. патриархално робовладение, когато робският труд все още не бил основа, а служел като помощен процес в производството на материални блага. С тази особеност могат да се обяснят правата и действията на робите и тяхната относителна самостоятелност. Подобна картина се наблюдава в целия древен Изток за разглежданата епоха и по-късно.

ПРИЛОЖЕНИЕ

ЗАКОНИ НА ЕШНУНА, ЗАСЯГАЩИ РОБОВЛАДЕНИЕТО

§ 15. Тамкар и шинкара не трябва да приемат от ръцете на роб или робиня сребро, ечемик, вълна или масло на по-ниска стойност.

§ 16. На син на човек, не получил наследство, или на роб не трябва да се дават заеми.

§ 22 Ако човек няма към друг човек никакъв иск и при все това е взел в залог робиня на този човек, владелицът на робинята може да произнесе клетва към бога: „Ти нямаш нищо (т. е. кредит) към мен“ и той е длъжен да отмери сребро за пълно възмездие на робинята.

§ 23. Ако човек няма към друг човек никакъв иск и при все това е взел в залог робиня на този човек, задържал я е като залог в своя дом и след това е причинил нейната смърт, той трябва да възмезди владетеля на робинята с две робини.

§ 24. Ако няма към него никакъв иск и при все това е взел в залог жена на мушкенум или син на мушкенум, задържал е залога в своя дом и след това е причинил неговата смърт, това е углавно дело и приелият залога трябва да умре.

§ 29. Ако човек е заловен по време на настъпателен поход или отстъпление, или е бил пленен от насилници и е проживял в друга страна. . . дни, а друг човек е взел неговата съпруга за жена и тя му е родила син, когато той се върне може да вземе своята съпруга.

§ 31. Ако човек дефлорира робиня на друг човек, той трябва да претегли 1/3 мина сребро и робинята принадлежи само на своя господар.

§ 33. Ако робиня измами своя господар и даде сина си на дъщеря на авелум за отглеждане и възпитание, когато той порасне, неговият господар може да го припознае, да го залови и отведе (за себе си — б. а.).

§ 34. Ако робиня на двореца даде сина си или дъщеря си на мушкенум (за отглеждане — б. а.), дворецът може да вземе сина или дъщерята.

§ 35. А също взелият (за възпитание — б. а.) син на робиня трябва да възмезди двореца с неговата стойност.

§ 40. Ако човек е купил роб, робиня, вол или всякаква друга покупаема вещ, но не може да установи продавача, самият той е крадец.

§ 49. Ако човек е бил заловен с краден роб или с крадена робиня, то за роба той трябва да даде още един роб, а за робинята — още една робиня.

§ 50. Ако началник, началник на (зоната на — б. а.) канала или всякакъв друг, водещ връщането, залови избягал роб, избягала робиня, избягал вол или избягало магаре, принадлежащо на двореца или на мушкенум и не го отведе в Ешнуна, но го държи в дома си и са минали един месец и седем дни, дворецът може да го обвини в кражба.

§ 51. Роб и робиня от Ешнуна, които са вързани с въже или верига и заклеямени (маркирани с белег — б. а.), не могат да напускат голямата порта на Ешнуна без своя господар.

§ 52. Роб или робиня, който под надзор на пазач mine през голямата порта на Ешнуна, трябва да бъде вързан с въже или верига. Той се охранява за своя господар.

§ 55. Ако бик прободe роб и го умъртви, неговият собственик трябва да отмери 15 сикли сребро.

§ 57. Ако то (т. е. куче — според текста на § 56 — б. а.) ухапе и умъртви роб, то той (т. е. господарят на кучето — б. а.) трябва да претегли 15 сикли сребро.

СЪКРАЩЕНИЯ

ГСУ — ФИФ	—	Годишник на Софийския университет. Философско-Исторически факултет.
ЗВАХ I	—	Законы Вавилонии, Ассирии и Хеттского царства, под ред. И. М. Дьяконова, Вестник древней истории, Москва, 1952, № 3.
ХИДВ	—	Хрестоматия по истории Древнего Востока, под ред. В. В. Струве и Д. Г. Редера, Москва, 1963.
AASOR	—	Annual of the American Schools of Oriental Research, New Haven.
ANET	—	Ancien Near Eastern Text Relating to the Old Testament, Ed. by J. B. Pritchard, 2 Ed. Princeton, 1955.
Ar. Or.	—	Archiv Orientalny. Praha.
ViOr	—	Bibliotheca Orientalis. Leiden.
HG	—	J. Kohler, F. E. Peiser, A. Ungnad, P. Koschaker, Hammurabi's Gesetz, Bd. I—VI, Leipzig, 1904—1923.
HSS	—	Harvard Semitic Studies
JCS	—	Journal of Cuneiform Studies. New Haven.
JEOL	—	Jahrbericht „Ex oriente lux“.
RA	—	Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale. Paris.
RHDFE	—	Revue historique du droit français et étranger, Paris.
RIDA	—	Revue Internationale des Droits de l'Antiquité. Bruxelles.
StOr	—	Studia Orientalia. Helsingforsiae.
ZA	—	Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete, Leipzig und Berlin.

DIE SKLAVEREI IN DER KEILSCHRIFTLICHEN GESETZGEBUNG VON EŠNUNNA

Wladimir Popov

(Zusammenfassung)

Die Gesetze von Ešnunna wurden bislang nicht unter dem Gesichtspunkt der Entwicklung der Sklaverei und der sklavenhalterschaftlichen Verhältnisse betrachtet, wenn man von einzelnen, in den Arbeiten verschiedener Wissenschaftler angeschnittenen Problemen absieht. Der hier vorgelegte Text stellt somit einen ersten Versuch einer eingehenden Untersuchung der spezifischen Besonderheiten der Sklavenhalterschaft in Ešnunna zur Zeit der Kodifizierung der Gesetze und etwas danach, gegen Ende des 20. und Beginn des 19. Jh. v.u.Z. dar.

Siebzehn Paragraphen der erhaltenen Texte beziehen sich auf die Sklaverei. Obwohl die Angaben Lücken aufweisen, spiegeln sie die große Bedeutung dieser

Erscheinung wider und zeigen, welch große Aufmerksamkeit ihr von Seiten des Gesetzgebers gewidmet wurde. Die Analyse der einzelnen Paragraphen gibt uns die Möglichkeit, die wesentlichen Besonderheiten der Sklaverei und der sklavenhalterschaftlichen Verhältnisse aufzuzeigen.

Die Gesetze verzeichnen mehrere Arten der Sklavenbeschaffung: Kriegsgefangenschaft, gewaltsame Entführung in nichtkriegerischer Situation, Sklavenhandel, Schuldsklaverei (Kabale), natürliche Vermehrung der Sklaven, Sklavendiebstahl u. a. Der Gesetzgeber hat versucht, bei allen diesen Fällen die dabei entstehenden Verhältnisse zu reglamentieren und sie in eine rechtliche Bahn zu leiten.

Die vorliegende Arbeit beschäftigt sich auch mit dem Statut der Sklaven. Es wird darauf verwiesen, daß sowohl eine lebenslange als auch eine zeitlich begrenzte Form der Sklaverei existierte. Neben diesen Problemen sind besonders die sog. kabalen Verhältnisse bei Verschuldung Gegenstand der Untersuchung.

Die Analyse der Gesetze von Ešnunna läßt die Annahme zu, daß die Entwicklung der Sklaverei in der hier betrachteten Periode dazu führte, daß der Sklave als Besitz angesehen wurde. Das kommt auf verschiedene Weise in fast allen Paragraphen zum Ausdruck.

In den Gesetzen lassen sich viele Besonderheiten im Statut der Sklaven erkennen, die für die Untersuchung der Sklaverei und der sklavenhalterschaftlichen Verhältnisse von außerordentlich wichtiger Bedeutung sind. Der Umstand, daß die Sklaven gewisse Rechte besaßen, private Geschäfte abzuschließen, zu heiraten u. a., ist besonders hervorzuheben. Auch die Angaben über die Exploitation der Sklavenarbeit und ihre Anwendung in einigen Produktionsbereichen sind Gegenstand der Untersuchung.

Die Textanalyse zeigt, daß die Sklavenhalterschaft in Ešnunna zur Zeit der Herausgabe der Gesetze noch keine verhältnismäßig hohe Entwicklungsstufe erreicht hat. Es gibt noch viele archaische und unterentwickelte Formen, die für das Stadium der sog. patriarchalen Sklavenhalterschaft charakteristisch sind, d. h. für das Stadium, als die Sklavenarbeit noch nicht die Grundlage der Produktion war, sondern als zusätzliche Hilfe in dem Produktionsprozeß von materiellen Gütern eingesetzt wurde.